
LIMBĂ ȘI LITERATURĂ

ÎNDRUMĂRI ÎN CERCETAREA MORFOLOGIEI LIMBII LITERARE ROMÎNEȘTI DIN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

G. IVĂNESCU

§ 1. S-a arătat de mai multe ori că cercetarea limbii literare românești, în special a celei moderne, a fost lăsată de lingviștii români pe ultimul plan. Nu avem încă o lucrare în care să se fi înregistrat și clasificat faptele cronologic și după natura lor, și în care să se fi încercat a se prinde, măcar în linii mari, formarea și evoluția limbii literare românești. Nu sîntem lămuriiți nici măcar asupra perioadelor de dezvoltare a limbii noastre literare, și cu atît mai puțin asupra limitelor dintre ele, deși se pare că toată lumea face distincție între o limbă veche și una nouă. Epoci întregi din dezvoltarea limbii noastre literare stau complet necunoscute și astăzi în fața noastră, singura epocă mai bine cunoscută fiind aceea a secolului al XVI-lea.

Cîteva observații interesante despre epocile ulterioare a făcut G. Ibrăileanu în cursurile sale netipărite, de «Istoria literaturii romîne moderne» ținute la Universitatea din Iași, începînd din 1909, în special în cel închinat epocii 1780—1840, pe care criticul ieșean o numea epoca Conachi. Din nefericire, Ibrăileanu n-a avut timpul necesar pentru a înjgheba un text definitiv al cursurilor sale universitare; în ce privește cursul pomenit, ca și cel consacrat epocii dintre 1840 și 1880, numită de Ibrăileanu epoca Alecsandri, sîntem obligați a pleca numai de la textul redactat și litografiat de acad. I. Iordan în 1909—1911, pe cînd era student al Universității din Iași. Editările litografice ulterioare ale acestor cursuri reiau de fapt acest text, așa încît numai datorită muncii din anii de studenție ai acad. I. Iordan s-a pus la îndemîna contemporanilor și s-a salvat pentru posteritate un adevărat monument de gîndire în domeniul istoriei limbii noastre literare și al literaturii romînești moderne. Periodizarea justă a literaturii noastre, clasificarea scriitorilor din fiecare epocă după carac-

teristicile operelor lor și explicarea acestor opere prin apartenența de clasă a scriitorilor constituie numai unele din calitățile cursurilor de istorie literară ale lui Ibrăileanu. Cu revizuri de ordin formal și cu unele completări necesare pentru o operă atât de veche, aceste cursuri ar trebui astăzi tipărite, pentru toată bogăția de idei cuprinsă în ele și pentru viziunea originală și în mare parte justă asupra dezvoltării literaturii noastre moderne. Acolo Ibrăileanu a trasat și o istorie a limbii literare românești, care, deși cere corectări și completări, rezolvă unele probleme ale dezvoltării limbii literare românești.

Ceva mai târziu, după primul război mondial, O. Densusianu, în cursuri de asemenea netipărite, ținute la Universitatea din București, despre « Evoluția estetică a limbii române », s-a ocupat cu un domeniu de fapte mai restrâns: numai cu aspectele estetice ale limbii literare românești, nu și cu însăși formarea și evoluția acestei limbi literare, în « materialitatea » ei. Este drept că, după cercetătorul pomenit, nu se poate face distincție între faptele lingvistice considerate în « materialitatea » lor și valorile estetice ale acestor fapte, adică utilizarea lor estetică, întrucît, după părerea sa, s-au impus scriitorilor și mulțimilor numai acele fapte de limbă care erau simțite de toți ca mai frumoase. Dar, oricum a gândit Densusianu asupra limitelor esteticului în limbă, el s-a ocupat mai ales de fapte marginale istoriei limbii literare, întrucît înainte de toate trebuie studiat sistemul lingvistic, organismul lingvistic în evoluția sa, și apoi valorile estetice ale diferitelor elemente ale acestui sistem, măiestria cu care aceste elemente sînt utilizate de diferiții scriitori sau de indivizii vorbitori. Valorile estetice ale faptelor de limbă și elementele limbii care au numai o funcție estetică nu pot fi stabilite decît după ce s-a fixat și descris organismul însuși al limbii, și de aceea încercarea lui Densusianu de a trasa liniile evoluției estetice a limbii române n-a dus la rezultatele la care duce de fapt, făcută mai sistematic.

O serie de interesante observații asupra limbii literare românești din epoca modernă găsim și la acad. Iorgu Iordan, « Limba română actuală », ed. a II-a, București, [1947], deși autorul își propusese să studieze numai limba română dintre cele două războaie mondiale. Multe din constatările făcute de autor sînt de fapt valabile și pentru limba literară din secolul al XIX-lea, și-și găsesc adevărata explicație numai în cadrul proceselor care au avut loc în limba literară din acel timp. Astfel, ca să dau cîteva exemple, faptul constatat de I. Iordan, p. 29 — 31, că numai neologismele terminate în *-agiu* (ca *avantagiu*) au și forme de origine franceză, terminate în *-aj* (ca *avantaj*), nu și neologismele terminate în *-egiu* (ca *privilegiu*), se explică prin uzul unor scriitori din secolul trecut, care au întrebunțat formele în *(-aj)* alături de cele în *-egiu*, și care vor trebui identificați. E semnificativ faptul că *-aj* se găsește și la un scriitor ca Heliade Rădulescu, care, ca un italianizant ce era, ar fi trebuit să prezinte numai forme în *(-agiu)*. Tot așa, faptul că verbe neologisme de origine latină și romanică, precum *a prefera* și *a preferi*, *a repeta* și *a repeți* etc.

(v. p. 130—131), au o dublă formă, adică o dublă conjugare, I-a și a IV-a deși în latină erau de a III-a, se explică prin diversele curente de adaptare a neologismelor, care s-au manifestat la noi în veacul trecut: formele în *-a*, de origine franceză, se datoresc scriitorilor ce au reprezentat această influență, iar celelalte, în *-i*, se explică, cum a arătat însuși I. Iordan, prin intelectualii care luau ca model cuvintele românești populare înrudite: *a suferi* și *a peți*. Și dacă Heliade Rădulescu propunea (vezi mai jos, § 5) forma întrucîtva deosebită de cea de azi *a repeți*, vom găsi la Maioreșcu, « Critice », 1874, p. 328: forma de azi: *s-au repețit*. Va trebui să căutăm, printre scriitorii veacului trecut, pe cei care au reprezentat în scrisul românesc tendințele despre care am vorbit aici. Adesea acad. Iordan însuși citează, alături de faptele de limbă contemporane, și fapte din limba literară a secolului trecut, cum vom avea ocazia să constatăm mai jos.

Recent, Tudor Vianu a publicat, în revista « Limba română », 1954, nr. 4, un luminos articol intitulat: « Din problemele limbii literare române a secolului al XIX-lea », în care s-au arătat mai clar ca oricînd unele din liniile principale de dezvoltare a limbii literare românești în secolul al XIX-lea.

Lucrarea mai veche, a lui P. V. Haneș, « Dezvoltarea limbii literare [românești] în prima jumătate a secolului al XIX-lea », București, 1904, retipărită fără schimbări în 1927, cuprinde un material destul de bogat, dar autorul nu l-a clasificat și explicat bine întotdeauna și n-a tras concluziile care se impuneau: liniile generale ale dezvoltării limbii literare din secolul al XIX-lea au rămas în multe privințe neclare și după aceea.

Îndreptările metodologice ce vor fi expuse aici constituie o examinare de metode și o trasare a unui plan de muncă și pentru autor. Drept vorbind, nici nu avem a face numai cu niște indicații metodologice. O lucrare ca cea de față are și alt rost: ea trebuie să dea indicații asupra faptelor care trebuie culese din texte. Și întrucît această lucrare se limitează numai la faptele morfologice, care nu sînt prea numeroase, se poate încerca aici chiar o enumerare a celor mai importante dintre ele sau a unora care reprezintă tipuri diverse. Procedînd astfel, lucrarea de față va deveni și mai folositoare cercetătorilor limbii literare românești din secolul al XIX-lea. Se va vedea însă că esențialul nu e numai înregistrarea și clasificarea acestor fapte. Va trebui să se procedeze și la explicarea lor, și atenția noastră se va îndrepta și asupra acestui fapt, cu atît mai mult cu cît în această privință sînt necesare îndrumări metodologice în sens strict, căci complexitatea faptelor îngreunează foarte mult posibilitatea de explicare. De aceea lucrarea de față, cu tot caracterul ei metodologic, se transformă de fapt într-o lucrare, — e drept că provizorie, — asupra morfologiei limbii literare românești a secolului al XIX-lea.

§ 2. Timp de aproape un secol de pe la 1780 pînă pe la 1880, limba literară românească a fost supusă unui proces de perfecționare și îmbogățire

din partea scriitorilor români, care încercau să exprime în ea gândirea și sentimentele omului modern, ceea ce a dus la multe schimbări ale limbii literare. Nu e acum timpul să arătăm bazele sociale ale acestor transformări lingvistice. Vom spune numai că în aceeași epocă s-a petrecut și lupta de înlăturare a feudalismului și de creare a statului burghez român. Luând ca model limbile literare ale popoarelor cu o cultură mai veche, scriitorii din acel timp căutau să creeze din limba românească un instrument cât mai adaptat pentru comunicare și expresie. Modul în care însă acești scriitori credeau că trebuie schimbată și îmbogățită limba literară, varia mult de la unul la altul și s-a cristalizat în fiecare provincie în curente deosebite, adesea chiar în cadrul aceleiași provincii în mai multe curente. Toți își puneau problema creării limbii literare unitare a poporului român, adică a limbii naționale, încă neexistentă pînă atunci, dar fiecare o înțelegea altfel. Prin traduceri, prin opere originale, prin manuale școlare, prin textele de legi, prin presă, prin gramatici și dicționare chiar, fiecare curent își realiza limba pe care o voia, iar masele de intelectuali din fiecare provincie își însușeau în mare parte modul de a vorbi și de a scrie al reprezentanților cu autoritate ale curentelor de limbă ce se luptau unul cu altul. Oricît de aberante erau unele dintre aceste sisteme, susținătorii lor nu s-au putut abate total de la limba poporului, care constituia baza pe care se ridica orice sistem. Din toată această frământare, din toată această luptă a ieșit, spre sfîrșitul epocii pomenite, o limbă literară nouă, acceptată cu mici variații de toată lumea. Cum era și de așteptat, au învins curentele care reprezentau bunul simț, adică acelea care nu nesocoteau de loc limba poporului. Această limbă, care a rămas după aceea relativ neschimbată, e limba pe care o vorbim și o scriem și astăzi, e limba literară modernă. Cel care vrea să studieze morfologia acestei limbi studiază de fapt formarea limbii literare române moderne, limbii române naționale.

Metoda primă, fundamentală a cercetării limbii literare a secolului al XIX-lea se reduce la o comparație între limba nouă și cea veche. Studiile de pînă acum asupra limbii noastre literare se mărginesc de obicei a descrie formele limbii vechi, fără raportarea la cele moderne, sau formele limbii moderne, fără raportarea la cele vechi. De aceea ele nici n-au constatat procesele care au avut loc la începutul limbii moderne, cu atît mai puțin au arătat ele geneza formelor caracteristice limbii noi sau timpul pătrunderii acestor forme între normele limbii literare. Numai cine știe că în limba veche erau normale și singurele întrebuițate fapte ca *ei cînta, ei vedea, el au făcut* etc., poate să vadă că, în trecerea de la limba veche la cea nouă, au avut loc unele schimbări morfologice ale imperfectului și perfectului compus. El va căuta apoi să stabilească timpul și locul apariției acestor schimbări ale limbii literare, — aceasta înseamnă a arăta la ce scriitori au apărut ele întîi și în ce scrieri ale lor, — și după aceea va căuta să arate geneza acestor schimbări. Cel care studiază morfologia limbii literare românești din epoca modernă,

de altfel întocmai ca și cel care studiază fonetica, sintaxa și lexicul, va putea apoi arăta direcțiile generale ale schimbării morfologice a limbii. Noi vom căuta să luăm în discuție aici mai ales faptele morfologice neglijate pînă astăzi de lingviștii romîni sau acelea asupra cărora avem de spus lucruri noi, și vom încerca să le dăm o explicație, să arătăm sensul apariției și succesului lor în limba literară. Procedînd astfel, nu numai vom atrage atenția cercetătorilor asupra unor fapte esențiale din dezvoltarea limbii romîne literare, dar vom da și un exemplu practic de metodologie a acestor cercetări.

Practic, comparația limbii noi cu limba veche, se reduce pentru orice cercetător care parcurge textele din secolul trecut, la două operații: pe de o parte, la constatarea deosebirilor dintre limba textelor și limba mai veche, care trebuie bine cunoscută, pentru a se putea vedea cum a luat naștere cea nouă; pe de alta, la constatarea deosebirilor dintre limba textelor și limba de azi. Deosebirile față de limba veche se explică fie prin pătrunderea în limba literară a unor fapte de limbă care pînă atunci fuseseră numai populare sau familiare, fie prin împrumut din vreo limbă străină de cultură, fie prin însuși actul de creație al unui scriitor sau gramatic. (Și această ultimă ipoteză, care pare pentru moment curioasă, se verifică în unele cazuri). Deosebirile față de limba de azi se explică fie ca o transmisiune din limba veche, în virtutea tradiției literare, — și se va constata că limba literară a secolului al XIX-lea merge în atîtea privințe cu limba veche, — fie prin pătrunderea în limba scrisă, cu sau fără intenția de a deveni literare, a unor fapte populare, fie prin modul divers de a adapta neologismele sau de a crea elemente lingvistice noi. Extragerea materialelor trebuie făcută pe baza operelor tuturor scriitorilor importanți, dar și pe baza manualelor și a periodicelor, a textelor de legi, a proclamațiilor etc., pentru că numai în felul acesta se va putea constata pînă la ce dată se mai utiliza un fapt din limba veche și la ce dată apar în limba literară inovațiile ce caracterizează limba modernă. Vor trebui cercetate și gramaticile care au avut mare influență asupra publicului, precum e aceea a lui I. Heliade-Rădulescu (« Gramatică romînească », [Sibiu], 1828).

Două sînt marile probleme pe care le pune procesul complicat de trecere de la limba veche la limba nouă : 1) cum s-a produs modernizarea limbii, adică transformarea ei într-un instrument de comunicare și expresie, care, rămînînd cît mai apropiat de limbajul poporului, să fie totuși la înălțimea culturilor moderne; și 2) cum s-a produs unificarea limbii, cu toate că s-a plecat de la o limbă literară deja diferențiată pe regiuni și cu toate că încercările de modernizare s-au făcut adesea în sens divergent. Aceste două probleme sînt determinate de cele două mari procese care le putem distinge în dezvoltarea limbii literare din acel timp. Cele două probleme însă nu se pot trata separat, cum nici cele două procese nu se pot separa de fapt unul de altul. O separare a lor nu este posibilă decît în idee și dictată de nevoia de organizare, de sistematizare a materialului, de nevoia de a vedea sensul dezvoltărilor. Pînă

acum însăși trecerea de la limba veche la cea nouă a fost neglijată de unii cercetători. Sperăm că faptele invocate în lucrarea de față vor convinge pe oricine că epoca despre care am vorbit separă două faze fundamentale ale limbii noastre literare. S-a crezut pînă acum că procesul de modernizare a limbii a fost aproape exclusiv de ordin lexical și a constatat mai ales din împrumutarea a nenumărate neologisme și din crearea a nenumărate calcuri lingvistice. Vom arăta aici că această modernizare a avut loc și pe plan morfologic. Procesul de unificare a limbii românești, care are loc în secolul al XIX-lea, de asemenea a fost neglijat de unii cercetători, anume de acei care, ca J. Byck « Studii și cercetări lingvistice », V, 1—2, p. 32 (în articolul « Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea ») pun în secolul al XVIII-lea « desăvîrșirea acestei unificări ». De fapt în secolul al XVIII-lea limba literară românească era diferențiată după regiuni, deși cărțile bisericești tipărite, precum și alte tipărituri, din Ardeal și Moldova, prezentau unele fenomene ale limbii literare întrebuintate pînă atunci numai în Muntenia. Am vorbit și altă dată (« Problemele capitale ale vechii romîne literare », p. 66—137), despre dialectele literare românești care există pînă pe la 1880. Trecerea de la limba veche la limba nouă nu se poate înfățișa înaintea ochilor decît înfățișîndu-ne și aceste diferențe de limbă, ce dispar în favoarea limbii naționale unice. Procesul de formare a limbii literare moderne nu se poate separa de acela de formare a limbii naționale.

Cel care studiază morfologia limbii literare românești din veacul al XIX-lea, trebuie să fie deci atent și la cercetarea diferențelor morfologice de la o regiune la alta. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea existau diferențe nu numai în ce privește lexicul limbii literare din Moldova și Ardeal pe de o parte, și Muntenia pe de alta, dar și în ce privește morfologia. Totuși în această privință deosebiri vor fi mai mici decît în celelalte domenii ale limbii. Vom avea deosebiri mari numai cînd e vorba de morfologia elementelor neologistice, savante, creații ale scriitorilor. Tot aici intră desigur și deosebiri de fonetică, care se reduc la unele de morfologie, întrucît apar numai în formele gramaticale: mold. și ard. *pășește, pășeaște, slujește, slujeaște* etc., față cu munt. *pășaste, slujaste* etc. Forme de tipul celor din urmă se găsesc încă în volumul de poezii al lui Crețeanu, « Pentru patrie și libertate », București, 1879, ceea ce ne arată că atunci încă mai existau la noi dialectele literare din epoca veche. Dar avem și deosebiri pur morfologice, ca munt. *voiu* « vreau » și *va* « vrea » față de *vre(a)u, vre(a)* din Ardeal și Moldova, alături de *v(r)oiesc, v(r)oieste*. Formele *voiu* « vreau » și *va* « vrea » caracterizau pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea limba literară veche din toate provinciile (astfel *va* « vrea » se găsește și la Neculce). Dar pe la sfîrșitul acestui secol pătrund în limba literară din Ardeal și Moldova formele populare *vre(a)u, vre(a)* și *v(r)oiesc, v(r)oieste*, iar vechile forme rămîn să caracterizeze numai dialectul literar munțean, pînă pe la 1880, cînd și scriitorii munteni, de exemplu Caragiale, întrebuintează

forma *voiește* (« Opere », V, Articole politice și cronice, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, p. 24; într-un articol din ziarul « Timpul », 1879). Dacă totuși personajele comice din operele lui Caragiale, scrise în același timp, spun « *voiu* » « *vreau* » (Zița, Tipătescu și Cațavencu), desigur nu mai avem a face cu un fapt de dialect literar, ci cu redarea realistă a limbii orașelor muntene din acel timp. Dar informațiile date aici despre formele acestui verb sînt prea puține. Ele trebuie înmulțite pe baza a numeroase texte.

Avem și alte deosebiri morfologice pe provincii în limba literară a secolului al XIX-lea. Astfel, mold. și ard. *simt*, *cred* și *văd*, față cu munt. *simț*, *crez* și *văz*. Ultimele două se mențin în limba scrisă și vorbită de munteni și după 1880. Forma *simț* pare a fi dispărut, pentru a fi înlocuită cu *simțesc*. Va trebui să se urmărească și repartizarea în operele literare scrise în diferitele provincii, a formelor *puiu*, *țiu*, *saiu* etc., față de *pun*, *țin*, *sar* etc., ale căror arii se prezintă altfel decît pentru verbele examinate anterior, atît în dialectele teritoriale, cît și în limba literară.

§ 3. Înainte de a arăta ce probleme de metodologie pune limba literară a secolului al XIX-lea, să mai lămurim o chestiune principială. Acad. I. Iordan a arătat, « Studii și cercetări lingvistice », V, 1—2, p. 154—155 (în articolul « Despre limba literară »), că trebuie să facem distincție între limba literară, care e limba de cultură a unui popor, și limba scrisă, care cuprinde și alte forme ale limbii unui popor, de exemplu cea populară, atunci cînd cel ce scrie nu cunoaște bine limba literară. De aceea trebuie să distingem, în cadrul limbii scrise, între ceea ce este literar și ceea ce este fapt popular sau familiar, fapt de jargon sau de argou. Nu orice fapt de limbă care apare în scris este un fapt literar. Normele limbii literare sînt create de tradiția mai veche a limbii scrise, și ele apar numai la oamenii de cultură, care sînt de obicei și cunoscători ai limbii literare, nu și la cei care au puțină cultură sau care, din diferite motive, au părăsit tradiția de limbă mai veche, cum e cazul lui I. Nēculce. Astfel acest scriitor introduce pentru prima oară în limba scrisă o serie de forme populare, care constituie pentru el norma lingvistică unică: viitorul *oiu face*, *a face*, infinitivul *a vroi* în loc de *a vrea* etc.¹ Aceste fapte nu erau atunci literare și ele nu vor deveni literare nici după aceea, chiar dacă apar la alți scriitori, cu intenția de caracterizare a unor personaje sau pentru a crea stilul popularizant și pe cel familiar. Astfel procedează Alecsandri, « Iorgu de la Sadagura », Iași, 1844, cînd creează personajele sale, Pitarul Damian: *că'i oi da bacșiș bun* (p. 5), Gahița: *Mi-a veni prilejul să-mi răsbun* (p. 39), și Iorgu de la Sadagura: *Aista-i Graful cel vestit* (p. 62). Dar cînd Alecsandri vorbește el însuși, întrebunțează *voiu*, *acest*: *va trece cu vederea și va ierta* (p. 82); *pînă ce acestii se vor putea deprinde cu scena* (p. 83). *Această piesă este o piesă de circonstance*; (p. 82) *Această idee*,... (ib.) Totuși chiar Gahița se exprimă: *cerul va fulgera, lumea*

¹ Viitorul popular cu *oiu* și *a* se întîlnește totuși, deși mai rar, și la M. Costin.

se va clătina și pământul se va cutremura (p. 39), după ce întrebuițase imediat mai înainte un viitor popular cu auxiliarul *a*. În toate cazurile de mai sus, Alexandri a întrebuițat formele neliterare pentru a caracteriza personajele. Altceva este când autorul însuși urmărește să se exprime familiar. În acest caz el întrebuițează de-a dreptul acele forme neliterare care creează stilul familiar. Astfel Eminescu (« Adio »): *De-acuma nu te-oi mai vedea, Rămii, rămii cu bine*, unde, chiar dacă metrul versului a obligat pe poet să recurgă la forma *oi* a verbului auxiliar, totuși el a acceptat-o pentru că ea era în consonanță cu stilul familiar pe care îl voia poetul, cu atât mai mult cu cât versurile următoare sună solemn: *Mă voi feri în calea mea De tine*. Acest limbaj familiar tindea el însuși și tinde să-și capete forme proprii pentru toți românii, și deja Eminescu scrie (« Glossă »): *Zică toți ce vor să zică, Treacă-n lume cine-o trece*; aici avem viitorul *o trece* de origine munteană, care apare deja la Heliade Rădulescu, și este preferat și azi, în vorbirea familiară, viitorului popular și familiar *a trece*, moldovenesc și ardelenesc.

Este clar că formele populare sau familiare ale limbii române, folosite pentru prima oară în mare număr de Neculce, au pătruns mereu în limba literară pînă azi, fără a deveni literare. Ele constituie numai o variantă stilistică a limbii literare, deși pretutindeni ele constituie forma normală a limbii comune vorbite, mai exact: a graiului familiar. Trebuie să se studieze și formele de felul acesta, pătrunse în limba literaturii. Cele ardelenae au pătruns în limba scrisă prin Budai-Deleanu, iar, mai târziu, prin Slavici și alții. Cele muntene se găsesc deja la poezii Văcărești.

§ 4. Morfologia substantivului limbii literare din secolul al XIX-lea pune destule probleme. Astfel avem de relevat fapte ca singularul vechi și popular (cel puțin prin Moldova de sud este așa) *copaciu* față de *copac*, care e o refacere a singularului pe baza pluralului și a substantivelor ca *sac*, pl. *saci*. Pare foarte probabil ca forma *copac* să plece de la un anumit dialect teritorial. Avem de relevat și variante ale pluralului, ca munt. *paseri* și mold. *păsări*, care pot caracteriza diferitele dialecte literare din veacul trecut. Pînă la urmă s-a impus *păsări*, care corespunde legii generale a pluralului femininelor cu *-a'* în temă: acest *-a'* devine la plural *-ă-*.

Pe de altă parte, în secolul al XIX-lea avem încă lupta între limba veche (scrisă) și limba nouă (populară) în morfologie. Astfel, chiar la Alecsandri (« Iorgu de la Sadagura », 1844, p. 83), găsim o dată *greșalele*, ca în limba veche, altă dată *greșăli*, ca în graiul popular din Moldova. Aici avem înlocuirea unui vechi plural feminin în *-e* prin pluralul feminin *-i*. În această epocă se întrebuița foarte des și pluralul în *-uri* la unele substantive neutre care azi îl fac în *-e*: *mormînturi*, *veșmînturi* etc. Faptul, studiat de acad. I. Iordan, « Limba română actuală » p. 63—70 (mai înainte în B. Ph., V, p. 1 și urm.) caracteriza și limba veche, și trebuie socotit ca o continuare a stărilor de lucruri

din acea epocă. Avem în secolul al XIX-lea și cazuri cînd însuși genul substantivului este altul decît cel de azi: *pas* este neutru și cînd nu însemnează « trecătoare în munți », cum arată pluralul *pasuri*, prezent la ațiția scriitori, printre care și Heliade Rădulescu. Nu știm dacă în acest caz avem a face cu o transmisiune din limba veche. Dimpotrivă, *cîmp* apare des masculin în secolul al XIX-lea, cum arată pluralul *cîmpi*. Acest fapt caracteriza și limba literară veche.

Nu trebuie să pierdem din vedere la morfologia substantivului nici fapte ca gen.-dat. *tăține-meu*, alături de *tatălui-meu*. Primul se găsește la Alecsandri, op. cit., p. 39. Limba literară s-a fixat însă la cel din urmă, singurul care apare cu o declinare regulată.

Lupta între formele muntene și cele moldovene și victoria celor muntene se observă în cazul pluralului substantivelor neutre în *-ău*: și Alecsandri scrie, op. cit. p. 37, *pîrae* în loc de *pîraie*, cum ar impune pronunția populară din Moldova. Trebuie văzut cum făceau pluralul aceste substantive în secolul al XVIII-lea.

O atenție specială trebuie acordată pronumelui, care prezintă o mare varietate și fapte deosebite de cele ale limbii de azi. Scriitorii dintre 1830 și 1880 introduc mari schimbări în ce privește diferitele categorii de pronume, față de limba scrisă atunci. În unele cazuri avem a face cu pătrunderea unor fapte populare în limba scrisă. Astfel vechiul pronume relativ *carele*, *carea*, pl. *carîi*, *carele* își petrece în acest timp ultimele zile ale existenței sale. În locu-i se impune forma *care* (nu numai muntenescul și ardelenescul *care*, dar și moldovenescul *cari*, căci *-i* a fost socotit echivalentul popular al lui *-e* din limba cultă). Unii scriitori întrebunțează o formă de plural identică cu cea de singular, alții (Heliade Rădulescu, Hasdeu etc.) îi dau un plural în *-î*: *carî*, reluat apoi de N. Iorga și alți scriitori. Este această formă de origine populară? Sau este ea o creație cultă? Noi am crede că s-a plecat de la forma populară *carî*, atestată pentru unele regiuni de textele dialectale ca formă de singular și plural, dar că utilizarea acestui *carî* ca formă unică de plural, în opoziție cu forma în *-e*, de singular, aparține numai limbii culte, care a tins spre o diferențiere formală.

Printre faptele vechi, care dispar acum din limbă, sînt de notat: *fiștecare* (Alecsandri, op. cit., p. 83), înlocuit cu *fișcare*, *fiecare*; *luiș* « lui însuși », ce se găsește la Conachi; *acestaș* « tot acesta », apoi formele de nom.-ac. pl. și de gen.-dat. ale demonstrativelor *acest(a)* și *(a)cel(a)*, pe care le vom discuta aici. În epoca 1830—1880, probabil numai la scriitorii moldoveni care utilizau cronicile ca un izvor de limbă, găsim forma *acești* « aceștia », care caracterizează și pe Neculce (astfel la Alecsandri, op. cit., p. 83). Probabil că muntenii și ardelenii scriau atunci altfel: *aceștia*. Mai interesant e faptul că, în epoca 1830—1840, se renunță definitiv la formele de gen. -dat. sg. fem. ale demonstrativelor pomenite: anume *aceștii*, *(a)cei*, *(a)cei*, care sînt înlocuite cu actualele forme

acestei și (a)celeii, sau cu variantele *aceștii* și (a)celii, toate analogice, cu *-st-* în loc de *-șt*, și cu *-l-* în locul vechiului *-l'* dispărut. Probabil, ele au fost introduse în limba literară de Heliade Rădulescu prin opera sa literară de după 1829, căci în « Gramatica » sa n-au fost înregistrate. Va trebui să se studieze apariția lor la toți scriitorii din acel timp. Nu cunoaștem repartiția pe teren, în dialectele teritoriale, a formelor feminine de genitiv-dativ *aceștii*, *acestei*, (a)cei, (a)celeii — poate cele cu *-st-* și *-l-* nici nu există dialectal — ca să putem spune cu siguranță dacă Heliade Rădulescu este creatorul acestor forme sau numai cel care le-a ridicat la rangul de norme ale limbii literare. De altfel la baza lor au putut sta și niște eventuale forme populare muntene *ăstei* și *ălei*, dacă asemenea forme există dialectal și nu avem cumva în locul lor forme ca *ăștii* și *ăii*.

În această epocă, faptele caracteristice limbii vechi nu dispar numai pentru că sînt înlocuite cu altele populare, socotite de scriitori și gramatici ca mai potrivite pentru limba literară nouă, ce-și făurea atunci poporul român. Cîteodată rațiunea, judecata gramaticului sau scriitorului intervine de-a dreptul în faptele de limbă și le modifică în sensul voit de ea, în sensul socotit de ea ca cel just, chiar dacă de fapt avem a face cu o greșeală. Astfel formele pronominale mai vechi *celălalt*, *ceialaltă*, pl. *cei(a)lalți*, *cele(a)lalte* care, cu modificări fonetice, se găsesc și astăzi în dialectele teritoriale, au fost socotite ca alcătuite nu din *cela* + *lalt*, *ceia* + *laltă* etc., ci din *cel* + *lalt*, *cea* + *laltă* etc., și deci au fost înlocuite cu *cellalt*, care e însă mai rar, și cu *cealaltă*, pl. *ceialalți*, *celelalte*. Greșeala de interpretare a pornit de la faptul că, dialectal, și în limba veche, avem pronunțiile *ceialalți* și *celelalte*, ce păreau a arăta că pronumele în discuție sînt alcătuite din *cei*, *cele* + *lalți*, *lalte*, și că, la pronumele *celălalt*, *cealalalt* (dialectal și *cealalant*), *ă* sau *a* neaccentuat se părea a fi fost introdus din cauza greutateii de a se ponunța un dublu *l*. Nu știm cînd a fost introdusă în limba literară romînească o asemenea particularitate gramaticală și de care scriitor sau gramatic. Probabil că ea e mai recentă și că s-a răspîndit prin școală, deci prin chiar manualele de gramatică și prin limba reglementată a manualelor de școală. Un cercetător ca Philippide înregistra însă, în a sa « Gramatică elementară a limbii romîne », Iași, 1897, p. 60, pe *celalalt* și *ceialaltă* ca singurele forme corecte ale limbii literare.

În ce privește verbul, este de făcut observația generală că, în această epocă, de asemenea se renunță la o serie de fapte caracteristice limbii vechi și că pătrunde în limbă o serie de alte fapte populare. Acum sînt înlăturate definitiv fapte arhaice chiar pentru acea vreme, ca formele tari ale perfectului simplu *feace* și *feaceră*, care mai apar numai la scriitorii ardeleni de pînă pe la 1830 (de exemplu la Petru Maior; v. P. Haneș, op. cit., p. 20). După 1830 pătrund serios în limba literară forme ca *simt*, *aud*, *cred*, care și pînă atunci se întîlnesc în texte alături de *simț*, *au(d)z*, *cre(d)z*, *vă(d)z* etc., ce caracterizau de obicei limba literară veche. Ar fi o greșeală să se creadă că formele cu *-ț* și *(d)z*.

ce se găsesc la scriitorii din secolul al XIX-lea, trebuie socotite ca muntenisme, cum sînt ele simțite azi, și pe drept, de oricine. În acea vreme, asemenea forme, ce s-ar găsi la scriitorii moldoveni și ardeleni, nu sînt muntenisme, ci transmisiuni din limba veche. Astfel e cazul cu formele corespunzătoare de la Budai Deleanu sau cu cele de la Conachi. Forma *pocii*, care apare, alături de *pot*, la scriitorii din secolul al XIX-lea, din toate provinciile, caracteriza și limba veche. Nu sîntem lămuriți asupra originii formei *pot*, devenită singura normală în limba literară modernă. Nu știm anume dacă ea este populară. Fapt este că o întîlnim la Alecsandri, op. cit., p. 40.

În aproape toate aceste cazuri ale morfologiei verbului, avem a face cu înlăturarea unei forme vechi și înlocuirea ei printr-o formă populară, care e și mai nouă. Scriitorii n-au depus alt efort decît acela de a adopta ca literară forma populară. În alte cazuri însă se observă o participare activă a scriitorilor sau gramaticilor la crearea noilor forme gramaticale. Astfel, de la Iancu Văcărescu începînd, se observă apariția în limba literară, în special în aceea a poeziei, dar și în aceea a prozei, forme ca *ei se joc*, *ei zbor* etc., pentru normalele *ei se joacă*, *ei zboară* etc., (exemple din operele scriitorilor de după 1830, vezi la Tudor Vianu, « Limba romînă », 1954, nr. 4, p. 55—56, art. cit.). Ele se găsesc aproape numai în Muntenia. Totuși ele apar cîteodată și în limba scriitorilor din alte provincii. Astfel, la Alecsandri, « Iorgu de la Sadagura », Iași, 1844, p. 82, găsim *ei joc*. Vom întîlni forme de acest fel și în poeziile acestui scriitor. În presa din Muntenia, ele s-au menținut pînă la primul război mondial, cum rezultă din materialele înregistrate de I. Iordan în revista « Școala normală », I, 1916, p. 262—263 (în articolul: « Cum vorbesc romînii romînește »). Un asemenea fapt morfologic nu se poate explica prin graiul popular din Muntenia sau din alte părți, întrucît așa ceva nu găsim nicăieri pe teritoriul dacoromînesc. Cum a arătat același cercetător, « Limba romînă actuală », p. 137—138, avem a face desigur cu niște creații culte, analogice, rezultate prin reacțiune la situația din dialectul popular muntean. Se știe că acolo există o identitate morfologică între formele verbale de pers. a III-a sg. și cele de pers. a III-a pl., considerată greșit de obicei, pentru formele de plural, ca un fenomen sintactic de dezacord: *el cîntă, ei cîntă; el vede, ei vede; el face, ei face; el aude, ei aude*. Reacțiunea este provocată de formele conjugărilor a II-a, a III-a și a IV-a din limba literară: formele de plural sună în limba literară fără *-e* de la singular. S-a crezut deci în Muntenia că și formele de plural de la conjugarea I-a trebuie să se termine în consonanta de la sfîrșitul temei verbale. Dacă această explicație este justă, — și noi nu vedem posibilă alta —, atunci trebuie să considerăm, împreună cu acad. I. Iordan, formele în discuție ca rezultatul unui hiperurbanism morfologic.

Cîteva mari schimbări în morfologia verbului au fost recomandate sau introduse în limba literară de către I. Heliade Rădulescu. În « Scrisoare la D. Căminarul C. Negruzzi », din 26 octombrie 1838, publicată în « Curierul

de ambe sexe », I, p. 369—374, Heliade Rădulescu spunea (p.373): « Rumîniî în deobşte cum şi cărţile lor zic: o a meniî cînta, şi bănăţeniî în parte zic o a meniî cînta ũ, vorba ũ... şi gramaticeşte zic mai bine ». Dar Heliade Rădulescu n-a îndrăznit să introducă în limba literară formele de imperfect cu -ũ, în locul celor fără -ũ: *ei cînta, ei şedea*, care caracterizau pînă atunci limba literară. Ele au fost acceptate de scriitorii romîni după 1848, poate chiar după 1850, pînă pe la 1860. Va trebui să se stabilească cine le-a introdus întîia oară în limba literară. Prin ele se înlătura omonimia care exista pînă atunci între persoana a III-a singular şi persoana a III-a plural a imperfectului indicativ. Dar Heliade Rădulescu a cerut să se întrebuiţeze la persoana a III-a singular a perfectului compus auxiliarul *a* în locul lui *aŭ* care caracterizase pînă atunci limba literară romînească, şi a scris în consecinţă *el a cîntat, el a şezut* etc., în loc de *el aŭ cîntat, el aŭ şezut* etc., singurele normale pînă atunci în limba noastră. Se înlătura astfel omonimia între persoana a III-a singular şi persoana a III-a plural ale perfectului compus, existentă pînă atunci în limba literară romînească. Problema originii acestor noi norme morfologice ale limbii literare romîne este destul de greu de rezolvat. Ar fi greşit însă să se creadă că, deoarece ele au fost recomandate sau introduse de un scriitor muntean, avem a face cu nişte norme ale graiului popular muntean, introduse în limba cultă. În graiul popular muntean există, la imperfect şi perfectul compus indicativ, ca şi la prezentul indicativ, acea identitate morfologică între persoana a III-a singular şi persoana a III-a plural, considerată greşit de obicei pentru formele de plural, ca un fenomen sintactic de dezacord: *el cînta, ei cînta, el a cîntat, ei a cîntat*. Precum se vede, Heliade Rădulescu n-a folosit din graiul popular muntean decît forma persoanei a III-a singular de la perfectul compus: *el a cîntat*, lăsînd neatinsă forma mai veche, de persoana a III-a plural, a limbii literare: *ei au cîntat*. Care este însă originea formei în -ũ de persoana a III-a plural a imperfectului? Cum ne arată textele dialectale, graiurile din sudul şi estul Carpaţilor, ca şi cel din Crişana şi Maramureş, n-o prezintă. Nu cunoaştem care este situaţia în Banat, unde, după cele spuse de Heliade, ea se găsea pe unele locuri, dar din « Texte dialectale » de E. Petrovici, passim, rezultă că forma în -ũ de persoana a III-a plural a imperfectului se găseşte în diferite puncte ale Ardealului. Aşadar scriitorii din secolul trecut au adoptat în acest caz o formă populară nemunteană, anume ardeleană, eventual şi bănăţeană, pe care au introdus-o în limba literară numai pentru a diferenţia formele de persoana a III-a singular şi plural ale imperfectului indicativ. Modificînd forma literară mai veche, de persoana a III-a plural, ei au lăsat neatinsă pe cea de singular. Este clară intenţia inovatorilor de limbă: ei au plecat de la ideea că formele verbale de singular şi de plural trebuie să fi prezentau fo

Dintre inovațiile despre care vorbim, singura pe care Heliade Rădulescu a impus-o prin « Gramatica » sa și prin publicațiile sale de după 1829, este forma *a* a auxiliarului de la pers. a III-a sg. a perfectului compus. Ea aparține la toți scriitorii munteni de după 1830 (Alexandrescu, Bolliac, Bălcescu, Bolintineanu). Abia după 1840 sau 1845 se răspîndește ea și la scriitorii ardeleni, abia după 1850 sau 1855, la cei moldoveni. Cercetătorii limbii literare române vor trebui să stabilească mai exact datele la care această inovație este introdusă în limba literară a moldovenilor și ardelenilor. Fapt este că ambele forme discutate aici sînt înregistrate de Cipariu în « Elemente de limba romînă », Blaj, 1854, alături de formele mai vechi, și că ele găsesc în scrisul unui C. Negruzți începînd numai cu 1857, « Păcatele tineretelor », Iași 1857, cum rezultă din faptele adunate de P. V. Haneș, « Dezvoltarea limbii literare », p. 162 — 163. Trebuie să se stabilească pentru fiecare scriitor important dintre 1830 și 1880 data la care aceste inovații au fost acceptate, precum și data cînd nimeni nu s-a mai abătut de la noile reguli morfologice.

Trebuie urmărită în texte și forma adjectivală de gerunziu în *-înd*, *-înd* feminin *-îndă*, *-îndă*, care e o creație prin calc lingvistic, după latină, franceză și italiană, a lui Heliade Rădulescu, și care, în cîteva cazuri, s-a impus tuturor (lăcrămînd, *-ă*, tremurînd, *-ă* etc.)

§ 5. Tot ce-am spus pînă aici se referă la morfologia elementelor de origine populară a limbii literare. Trebuie însă să se urmărească și morfologia elementelor savante ale limbii, adică morfologia neologismelor. Mai întîi trebuie să se stabilească modul de încadrare a cuvîntelor neologismelor la diferitele categorii morfologice ale limbii. Problema era desigur simplă pentru cuvintele latine sau romanice care prezentau o structură morfologică ce se regăsea și la noi: *gazetă* trebuia să rămînă feminin și să intre la declinarea I-a, *dicționar*, *liceu*, *punct*, *text*, trebuiau să intre la declinarea a II-a și trebuiau să rămînă neutre, așa cum erau în latină, chiar dacă în limbile franceză și italiană ele sînt masculine. Unele substantive masculine din franceză și italiană vor fi încadrate la masculine, altele, anume dintre cele care denumesc realități materiale sau abstracte, cum e *romanș* « roman », pl. *romanșuri* (Alecsandri, « Iorgu de la Sadagura », 1844, p. 38) vor fi încadrate la neutre. Încadrarea substantivelor neutre din latină și a atîtor substantive masculine din limbile romanice la neutrul romînesc a fost observată de Al. Graur,¹ care a văzut în acest procedeu, — și pe drept —, chiar o dovadă de existența genului neutru în romînește. (Firește, în veacul trecut, multe din aceste neutre aveau un plural în *-uri*, chiar dacă azi ele au de obicei pluralul în *-e*: *elementuri*, *puncturi*, *teatruri*, *texturi*, *volumuri* etc.). De altfel teoria existenței unui ge-

neutru în limba română s-a creat tocmai în această epocă de masivă împrumutare a neologismelor: Heliade Rădulescu cel dintîi a admis în gramatica sa existența în limba romînă a genului neutru, iar la cîtva timp după aceea, G. Săulescu în « Gramatica romînească », Iași, 1833 (v. Romulus Ionașcu, « Gramaticii romîni », p. 112), a arătat că în limba latină și romînă neutrul este mai viu chiar decît în limba germană, întrucît aceasta are și cuvinte ca *Mädchen*, *Weib*. Faptul că deja atunci a început a se vorbi de neutrul romîn nu este întîmplător: cei doi gramatici plecau probabil și ei de la observații similare cu cele ale lui Al. Graur, asupra încadrărilor morfologice în limba romînă, ale substantivelor neologisme de origine latină și romanică. Desigur însă că, întocmai ca și Graur, ei aveau și alte motive de a admite existența neutrului în romînește, chiar dacă ei nu ni le-au împărtășit.

Cu această ocazie va trebui să nu se uite că Asachi a impus pentru cîteva decenii în Moldova o serie de neologisme de o formă feminină, acolo unde limba literară romînească a adoptat pînă la urmă, pentru aceleași neologisme, o formă masculină sau neutră: *ghenie*, *imperie*, *studie* etc. Ele sînt de origine rusească și nu s-au putut impune, ca atîtea alte neologisme venite prin filieră rusă, pentru că genul feminin nu avea, în cazul lor, un suport în limba latină și în limbile romanice occidentale, chiar dacă în franceză avem femininul *étude*. De altfel, muntenii și ardelenii dăduse acestor substantive genul neutru, firesc cel puțin pentru ultimele două, și e clar că tendința lor trebuia să înlătore pe cealaltă.

O oscilație care a avut o viață mai lungă în limba literară romînească o întîlnim în ce privește genul și forma fonetică a neologismelor provenite din substantivele latine în *-or*, gen, *-oris*, franceze în *-eur* și italiene în *-ore*. Unii le-au adoptat ca neutre în *-ôr*: *onôr*, *favôr* (acesta, deja la Conachi) și *colôr*, păstrate pînă astăzi în anumite cercuri, alții, — și se pare că cel dintîi care a procedat astfel este Heliade Rădulescu —, le-au adoptat ca feminine, dîndu-le, după exemplul cuvintelor romînești populare, moștenite din latinește, forma *-oare*, ce s-a impus ca literară. Nu s-a mai ținut seama de faptul că unele din ele erau masculine în latinește, și chiar în franțuzește sau italienește (astfel, latineștile *color* și *honor*, italieneștile *colore* și *onore* și fr. *honneur*, nu însă și fr. *couleur*, feminin), și au fost încadrate toate la feminine. Dar cînd substantivul latin sau romanic denumea o ființă masculină, încadrarea nu s-a mai făcut în acest fel, ci latiniștii au creat forme ca *directóre*, *tutóre*, dintre care unele (*tutore*), au rămas pînă azi, însă numai în limbajul juridic, creat în parte de latiniști, iar cei ce stăteau sub semnul influenței franceze, dar și al celei germane și ruse, au creat forme ca *diréctor*, *profésor* sau *profesôr* (primele două s-au impus la noi probabil în epoca « Regulamentului organic »). Nu știm încă ce scriitori romîni au întrebuițat întîia oară aceste neologisme cu diversele lor forme de încadrare în lexicul romîn. Probabil că mai tîrziu, după 1880, asemenea substantive, venindu-ne numai din franțuzește, au căpătat sau o

formă în *-ôr*, ca mai înainte *favor, onor*, — e cazul lui *coafor, minor, major*, — sau una în *-eur, -ior: șofeur, lichior*. Substantivele în *-êr: șofer*, căruia trebuie să-i presupunem un sens mai vechi, singurul existent altădată în limbă: (« persoană însărcinată cu aprinderea și întreținerea focului la un furnal sau la o mașină cu aburi »), *frizer* etc., pot să fie mai vechi în limbă, ca și alte cuvinte în care francezul *-eu-* apare redat prin *-e-*: *fotel*. Această schimbare fonetică a putut fi realizată și de români.

În ce privește asemenea încadrări la o declinare sau alta, nu trebuie să se uite și cazuri ca *origină*, cu punct de plecare în franceză, și *origine*, cu punct de plecare în latină. O dată creată o asemenea « alternanță », s-a ajuns și la « alternanțe » ca *imagine* și *imagină*, ce nu pot veni din fr. *image*, ci numai din lat. *imago* și it. *immagine*. Aici a ajutat și « alternanța » din *margină, margină*, ce-și are originea în dialectele teritoriale ale limbii române. Un alt fapt care trebuie remarcat este forma de plural, neconformă cu legile fonetice-morfologice ale limbii române, a neologismelor constituite de numele de popoare. Astfel, unii scriitori din veacul trecut scriu *Persi, Francezi* etc., nu *Perși, Franceji* etc., cum ar fi trebuit. Mai curios e că formele *francezi, englezi* etc., s-au impus multora și au rămas pînă azi în uz, ba chiar au fost recomandate de mulți ca singurele corecte, ceea ce este desigur eronat.

Va trebui să se urmărească și modul de acomodare morfologică, de încadrare morfologică a verbelor. Heliade Rădulescu însuși ne informează în prefața « Gramaticii » sale, că, pe vremea lui, muntenii spuneau *formalisesc, recomandarisesc, repetirisesc, pretenderisesc*, iar ardelenii, bănățenii și bucovinenii, *formăluiesc, recomandăluiesc, repetiruiesc*. După cum arată sufixele, verbele în *-alisesc* și *-arisesc*, sînt probabil de origine neogreacă, cele în *-ăluiesc* sînt de origine maghiară, iar cele în *-iruiesc*, de origine germană și rusă. Heliade Rădulescu propunea pe *formare* și *recomandare*, luate de-a dreptul din limba latină și din limbile romanice occidentale, în special italiană, și pe *repetire*, cu trecerea de la conjugarea a III-a la a IV-a, mai obișnuită limbii române decît a III-a. Unele din formele propuse de Heliade Rădulescu s-au impus în limba literară. În toate aceste cazuri, încadrarea verbelor la o conjugare sau alta s-a făcut fără ajutorul vreunui sufix, așa cum era cazul cu verbele terminate în *-arisesc, -ăluiesc* etc. Tot o încadrare fără sufix la o conjugare sau alta avem și în cazul verbului *a filosofa* și *a filosofii*, la care limba străină ce a fost luată ca model, a impus modul deosebit de încadrare, căci gr. *φιλοσοφέω*, *ō* și germ. *philosophieren* stau desigur la baza lui *a filosofii*, prezent la Heliade Rădulescu și Clain. Tot prin limba din care s-a făcut împrumutul se explică și dubbele forme, din veacul trecut, ale unor verbe ca *a dirige* și *dirija*, *a protege* și *a proteja* etc. Variantele de conjugarea a III-a, care-și păstrează deci situația avută în latină, se datoresc probabil latiniștilor; celelalte, de conjugarea I-a, care s-au impus și în limba literară, au fost create de cei ce plecau de la limba franceză. Atunci cînd verbul latinesc de conjugarea a III-a a fost încă-

drat la a IV-a, ca în cazul verbelor *a preferi* și *a repeți*, discutate mai sus (§ 1), forma aceasta a rămas în uz pînă azi, alături de cea de conjugarea I-a. În unele cazuri (*a diferi*), verbul latin de conjugarea a III-a a fost încadrat numai la conjugarea a IV-a.

Și la verbele romînești străvechi avem asemenea variații. Acad. I. Iordan a studiat (B. Ph., II, p. 47 și urm.) fapte ca *a adauge* și *a adăuga*, *a adînce* și *a adînci*, *a curăta* și *a curăți* etc., care se reduce la deosebiri de dialect popular și, prin aceasta, și literar. Putem crede că la fel stau lucrurile cu *a intrupa* și *a intrupi*: ultimul se găsește la Coresi (vezi DA) dar și la poetul muntean contemporan cu Văcăreștii, I. C., autorul unui volumaș de poezii tipărit între 1791 și 1797 (v. G. Ivănescu, « Un poet român necunoscut, din a doua jumătate a secolului XVIII », în « Iașul nou », 1953, nr. 3—4; faptul despre care vorbesc este discutat la p. 231). Nu avem însă siguranță dacă *a înainti*, care se găsește la Asachi, și chiar la scriitorii moldoveni din generația de la 1840 (Alecsandri și Negruzzi, pentru care, v. P. V. Haneș, « Dezvoltarea limbii literare », p. 189—190 și 191), este de origine populară. El pare a fi mai degrabă o creație a lui Asachi, care prin presa condusă de el, va fi reușit să-l impună și scriitorilor moldoveni pomeniți.

§ 6. O atenție deosebită trebuie să se dea și formării cuvintelor, care, după părerea atîtor lingviști, este o ramură a morfologiei. Pe la 1800 pătrund în limba romînă o serie de prefixe neologisme, ca *de-* în *a descrie*, *pre-* în *a prevedea* sau *pro-* în *a propăși* (acesta este un calc lingvistic după lat. *progre-dior* și fr. *progresser*; la alți scriitori ai timpului (Conachi) găsim a *propăsa*). Adesea, în limba de pînă la 1830, avem sufixe acolo unde azi ele nu se mai găsesc: adjectivele *idealnic*, *materialnic*, *moralnic* etc., pentru *ideal*, *material*, *moral* etc. Formele în *-nic* sînt create după rus. *идеальный*, *материальный*, *моральный* etc., prin « romînizarea » sufixului rus *-ный* în *-nic*, ca în rus. *достойный*, *вредный*, rom. *destoinic*, *vređnic* etc. În alte cazuri, avem un alt sufix în locul celui uzual azi. *Filosofesc*, moștenit de altfel din limba veche, în loc de *filosofic*, *filozofic*; *politicesc* de origine rusă, în loc de *politic*. În toate aceste cazuri, ca și în altele (de exemplu *a favoriza* în loc de *a favorisi*, existent la Conachi, ca și în cazurile studiate în § 5) un rol mare a jucat, în ce privește trecerea spre formele actuale, Heliade Rădulescu, dar și Asachi, Bariț și latinistii, care au preferat formele actuale, luate de-a dreptul din latină sau din limbile romanice occidentale.

O mare dificultate la încadrarea în morfologia romînească prezentau neologismele latine în *-io*, gen. *-ionis* (adică în sufixele *-atio*, *-ițio*, *-utio*; *-tio*, *-sio*), care se terminau în franceză în *-ion* (*-ation* etc.), iar în italianește, în *-ione* (*-atione* etc.). Limba romînă dispunea deja din epoca veche de forme în *-ie* (precum *corunația* la Radu Greceanu, « Crōnica », v. Gaster, « Chrestomatie », I, p. 333 și 334), de origine latină și polonă; la scriitorii ca T. Corbea,

D. Cantemir și I. Neculce ele sînt și de origine rusă: *orațiia, declamațiia* la Corbea, v. Byck, op. cit., p. 35, *elecție* la Neculce, v. ibidem, p. 39. Dar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, Văcăreștii și alți scriitori au început să accepte neologismele din această categorie sub o formă italienească: *congiunțiune, construcțiune, interiețiune, propozițiune*, toate la Iannache Văcărescu, *lecțiune*, la Toader Școleriu. Influența rusească din prima jumătate a secolului al XIX-lea a impus însă pentru toate neologismele de acest fel pătrunse în limbă, forma în *-ie*: *administrație, țivilizație* sau *civilizație, fracție, nație, rație* etc., rămase în uz pînă astăzi, cu excepția lui *țivilizație*. Dar după 1840, Heliade Rădulescu și unii latiniști, inspirîndu-se de la forma pe care a luat-o sufixul latin în romînește (*-iune: înțelepciune*), scriau *civilizațiune, națiune, rațiune* etc. Ei, în special Heliade Rădulescu, care întrebuița încă și forme în *-ie*, au reușit să impună în unele cercuri și asemenea forme, și au introdus în limbă cuvinte noi în *-iune*, ca *acțiune, fracțiune, rațiune, sesiune*. Trebuie văzut dacă, atunci cînd circulă amîndouă formele, cu o diferență de sens, ca în *fracție* și *fracțiune, porție* și *porțiune, rație* și *rațiune* etc., nu avem a face în cazul formelor în *-ie*, cu neologisme de origine rusă, iar, în cazul formelor cu *-iune*, cu neologisme introduse de Heliade Rădulescu italianizant și de latiniști.

Cu privire la acest sufix *-iune*, este de adăugat că el face parte dintre puținele fapte morfologice impuse în parte și de latiniști. Am văzut (§4) că, în unele privințe, latiniștii de după 1840 au inovat în același fel ca și Heliade Rădulescu și reprezentanții curentului popular și istoric, că ei au avut deci și o acțiune pozitivă în istoria limbii literare romînești, cum de altfel o dovedesc și multe din neologismele introduse de ei și rămase pînă azi în limbă. Este explicabil că ei nu puteau aduce inovații latinizante de ordin morfologic; dar în domeniul sufixelor neologisme, ei puteau inova, și, în cazul arătat mai sus, inovația lor a prins. Cercetarea morfologiei, ca și a lexicului și sintaxei limbii literare a secolului al XIX-lea, trebuie să ia în considerare și textele scrise de latiniști, dar numai în comparație cu textele celorlalți scriitori din epoca lor și din epoca imediat ulterioară, pentru a vedea ce s-a transmis de la ei limbii naționale.

Avem de studiat de altfel și manifestările lor de limbă care n-au prins, dar care au avut totuși în veacul trecut o răspîndire și dincolo de cercul latiniștilor. Astfel, un fapt morfologic care nu trebuie pierdut din vedere cînd e vorba de limba literară a secolului al XIX-lea, este modul de încadrare a adjectivelor latinești terminate în *-alis, -ale*. Unii scriitori, și nu numai decît latiniști, le-au încadrat la declinarea a III-a a numelor. La Eufrosin Poteca, «*Filosofia cuvîntului și a năravurilor*», Buda, 1829, găsim: *naționale, ghenerale, morale* etc. și nu știm încă dacă el a luat un exemplu de la scriitorii din Ardeal. Nu e exclus ca el să fi pornit de la Paul Iorgovici, care, în «*Observații de limba rumînească*», Buda, 1799, încadrase aceste substantive tot la declinarea a III-a. Pluralul unor asemenea adjective nu se putea termina, firește,

decit în -i, după regula declinării a III-a: *naționalî, moralî* etc. Ele apar și la Heliade Rădulescu în faza sa italianizantă, și e interesant că asemenea plurale se găsesc chiar la Lazăr Șăineanu, « Istoria filologiei romîne ». Avem a face cu un curent de limbă care a circulat alături de celălalt, ce a rămas învingător; acest curent n-a învins, pentru că majoritatea scriitorilor, chiar și unii latiniști, a plecat de la morfologia franceză a acestor adjective, iar nu de la cea latină și italiană, de la care plecau oameni ca Iorgovici, Eufrosin Poteca și unii latiniști.

Un fapt care a prins în veacul trecut și mai mult decit cel examinat anterior, întrucît îl găsim chiar la Hasdeu, este pluralul în -e al substantivelor neutre neologisme în -iū (din lat. -ium): *principiū*, pl. *principie* etc.

Influența nouă, latină și romanică, a dus în unele cazuri la înlăturarea sufixului românesc popular -esc. Astfel în adjectivele *romînesc, franțuzesc, italianesc, rusesc* etc. cîteodată el nu mai este întrebuițat și se ajunge la formele *romîn, francez* etc., adică la forme identice cu substantivul de la care s-a derivat adjectivul.

Cel care studiază morfologia limbii literare romîne din secolul al XIX-lea nu trebuie să uite nici adverbele neologice pe care și le-a însușit sau creat limba romînă în acest secol. Pe lângă calcuri lingvistice ca *invederat* « evident » etc., nu trebuie uitate adverbele *deja, natural, evident* etc. și formele în *-mente* sau *-mințe*, care apar la atîția scriitori din secolul trecut și, dintre care, puține au rămas în uz pînă azi.

Atenția noastră trebuie să se îndrepte și asupra diferitelor prepoziții și conjuncții care, după 1830, și-au schimbat sensul (astfel *pentru* nu mai este întrebuițat cu sensul „despre“, iar *ci* nu mai este întrebuițat cu sensurile „dar“, „iar“, „pe cînd“, „în timp ce“), precum și asupra diferitelor conjuncții noi, unele rezultate prin calc lingvistic (*întrucît, din moment ce* etc.) altele prin împrumut (*or(i)* « dar »). Cu această ocazie vom releva încercările latiniștilor și ale lui Heliade Rădulescu de a introduce în limbă conjuncția *ma* « dar », « însă », care nu este totuși un italianism, ci și un element popular, anume bănățean. E interesant că această conjuncție se găsește și la Alecsandri « Iorgu de la Sadagura », 1844, p. 43: *ma ce să facem*, anume în graiul lui Chiulafoglu, deci ca un element străin, probabil de origine greacă, cum este el și în dialectul bănățean. Acest *ma* trebuie separat cu totul de cel care se găsește la latiniști și la Heliade Rădulescu, fiind un element de jargon.

§ 7. Cu acestea n-am terminat toate problemele puse de morfologia limbii literare a secolului al XIX-lea. Noi am arătat numai ce probleme pune limba literară propriu-zisă, limbă neutră, normală, stilul neutru, normal. Se mai pun însă și probleme de ordin stilistic, neglijate de noi mai sus. Le-am neglijat tocmai pentru că faptele de stil sînt în funcție de sistemul de norme uzuale ale limbii și, cum spuneam deja la începutul acestei lucrări (§ 1),

atita vreme cît aceste norme nu erau încă fixate, nu se puteau crea diferitele stiluri ale limbii literare romîne (ne referim la stilurile care-și au originea în diversitatea de ordin social a materialelor limbii, nu la stilurile de origine temperamentală). Aceste stiluri, create în parte în secolul trecut, în epoca de fixare a limbii literare romîne, tocmai prin opoziție cu normele de limbă ce s-au impus atunci, par a se reduce: la unul popular sau popularizant, reprezentat cu strălucire întîia oară de Creangă, la unul familiar, reprezentat de o parte din teatrul lui Alecsandri, de « Scrisorile » lui Ghica sau de părți ale poeziei lui Eminescu, la stilul poetic, solemn sau înalt, reprezentat în general de poezia romînească, și la stilul satiric-ironic reprezentat de o parte din proza lui Heliade Rădulescu, precum și de o parte din teatrul lui Alecsandri și al lui Caragiale.¹ Cercetătorii limbii literare romînești vor trebui să studieze și asemenea fapte ce se abat de la normele limbii romînești comune, adică naționale. Pentru a se crea aceste stiluri s-a recurs la fapte arhaice, la fapte populare, dintre cele care n-au reușit să devină literare, la neologisme și la elemente de jargon sau argou. Asemenea fapte, nefiind cele normale, au căpătat o valoare stilistică pe care n-o avea vorbirea obișnuită. E ușor de înțeles cum s-a creat stilul popular și cel familiar, și noi înșine l-am studiat parțial mai sus (§ 3), încercînd a defini limba literară. Aici vom cita cîteva fapte morfologice care contribuiau în secolul al XIX-lea și mai contribuie încă sau pot contribui și astăzi, la crearea stilului poetic, solemn sau înalt și a celui satiric-ironic.

Atita vreme cît forma verbală *voi* «vreau» caracteriza limba literară a muntenilor, ea nu putea căpăta altă funcție decît aceea a exprimării normale, neutre. Cînd însă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba literară romînească se fixa la forma *vreau*, de origine moldovenească și ardelenescă, forma verbală *voi* «vreau» rămînea disponibilă pentru funcțiile stilistice emoționale. Dacă ea apare la personajele lui Caragiale (vezi § 2) numai pentru mai exacta redare a realităților sociale muntene criticate de autor, în versurile lui Eminescu din « Despărțire »: *Tot una-i dacă astăzi sau mine o să mor, Cînd voi să-mi piară urma în mintea tuturor, Cînd voi să uiți norocul visat de amîndoi*, sau în versul: *Nu voi mormînt bogat*, verbul *voi* are funcția stilului poetic înalt. Cînd același poet întrebuițează conjuncția *ci*, nu cu funcția pe care o are astăzi în limba romînă în mod obișnuit, ci cu sensurile: « dar », « iar », « pe cînd », « în timp ce », care sînt toate arhaice, el a dat unui fapt deja existent în limbă, o funcție stilistică nouă, de o puternică rezonanță afectivă. Astfel în poezia « Despărțire »: *(Ci eu aș vrea ca unul venînd de mine-aproape, Să-mi spuie al tău nume pe-nchisele-mi pleoape . . . Ci tu rămîi în floare ca luna lui april)* sau în poezia « Cu mîine zilele-ți adaugi »: *(Se pare cum că-i altă toamnă, Ci-n veci aceleași frunze cad)* sau în « Luceafărul » (. . . *Trăind în cercul vostru strîmt, Norocul vă petrece, Ci*

¹ Mai potrivit ar fi să se vorbească în aceste cazuri, nu de stiluri, ci de categorii de stil.

eu în lumea mea mă simt Nemuritor și rece).¹ Limbajul poetic înalt se creează însă nu numai din asemenea elemente ale sistemului lingvistic, care au căzut în desuetudine, sau a căror funcție mai veche a căzut în desuetudine, ci din orice elemente care dublează pe altele. Astfel, formele neaccentuate, conjuncte, de dativ, ale pronumelui personal, întrebuițate în locul pronumelui posesiv, au fost folosite de toți poeții din epoca modernă, cu o valoare poetică (Eminescu, în poezia «Iubind în taină»): *Nu vezi că gura-mi arsă e de sete Și-n ochii mei se vede-n friguri chinu-mi, Copila mea cu lungi și blonde plete? Cu o suflare răcorești suspinu-mi, Cu-n zîmbet faci gîndirea-mi să se-mbete. Fă un sfîrșit durerii . . . vin la sinu-mi,* și se pune problema dacă ele n-au avut aceeași funcție poetică chiar în epoca veche.

În aceeași categorie sînt și formele de persoana a III-a sg. și pl. ale conjunctivului prezent, fără morfemul *să*, care sînt întrebuițate de poeții din veacul trecut în locul celor cu *să* (Eminescu «Despărțire»): *Răsar-o vijelie din margini de pămînt, Dînd pulberea-mi țărînii și inima-mi la vînt.* Ele se întrebuițează și în limba de toate zilele, cu funcție concesivă (*Fie!*) sau pentru a exprima enervarea (*Ducă-se dracului!*). Dar poeții au știut să le dea și alte valori. Astfel în Eminescu («Dalila»): *Și în haosul uitării oricum orele alerge, Ea din ce în ce mai dragă ți-ar cădea pe zi ce merge,* unde forma de conjunctiv fără *să* are valoarea unui condițional prezent.

Stilurile satirice-ironice se formează tot din elemente arhaice, populare sau neologisme, dar din acelea care, pentru motive ce nu sînt întotdeauna clare, apar ca urîte, precum și din elemente de jargon sau argou. Însuși sistemele lingvistice aberante ale latiniștilor, italianizanților și al lui Pumnul, care nu se puteau impune ca limbă literară a romînilor, au căzut în situația unor jargone, măcar în elementele lor negative, și au devenit material pentru aceste stiluri. Stilurile satirice-ironice merg mîna în mîna cu atitudinea politică, socială, față de categoriile sociale încredinate, compromise social, dar și prin limbajul lor. Astfel Alecsandri, împreună cu alți scriitori din epoca sa, a ironizat stilul de vorbire al generației mai vechi, adică al boierilor vechiului regim, și stilul administrativ sau de cancelarie, al aceleiași epoci, precum și stilurile neologistice exagerate ale franțuziștilor, italianizanților și latiniștilor, ca să nu mai pomenim de jargonul grecilor ce nu cunoșteau bine limba romînă. În acest scop, Alecsandri a utilizat și procedeele morfologice caracteristice categoriilor ironizate. Astfel, în «Iorgu de la Sadagura», 1844, p. 24, Gahița se exprima astfel: *Să nu-mi refuzarisești brațul.* Sînt prin urmare supuse satirei autorului tocmai verbele în *-arîdesc*, pe care le socotea nepotrivite și le ironiza și Heliade Rădulescu în prefața «Gramaticii» sale. Ironizarea prin metode morfologice apare și la Caragiale: *Vocea patriotului național sau O sofițatete fără prințipuri.*

¹ Conjuncția *ci* cu funcție poetică apare înția oară în poezia lirică a lui Heliade Rădulescu.

Dar și unele elemente populare pot fi supuse ironizării scriitorului, o dată cu anumite categorii sociale. Printre elementele morfologice de origine populară, folosite în stilul satiric, sînt formele verbale în *!ără* de la pluralul perfectului compus, caracteristice graiului popular muntean din unele părți (v. Graur, B. L. III, p. 180—182). Ibrăileanu releva, în cursul său de « Istoria literaturii romîne moderne », că formele de perfect în *!ără* apar deja la C. Bolliac. El însă nu ne spunea dacă scriitorul muntean le întrebuița satiric-ironic. Cu această funcție ele apar chiar la Alecsandri, « Chirița în Iași », care pune pe Pungescu să vorbească astfel: *Apoi dar . . . ne-am sfințitără noi doi?* (Teatru, București, 1875, II, p. 401); *Vina mea-i dacă s-a găsitără alt cartofor mai țeapăn decît mine și m-a zăritără cînd am tras pârigha de desubtul cărților?* (Ibidem); *am înfundatără pă dracu* (ibid. p. 402) etc. Interesant e faptul că Alecsandri extinde forma *!ără* și la persoana a III-a singular, ceea ce pare a nu se întîlni în graiul popular muntean. Formele verbale în discuție se pretează la satiră din cauza caracterului lor hibrid, de perfect compus și de perfect simplu în același timp.

Crearea stilurilor limbii literare romîne pe planul morfologic cere însă mai mult spațiu, pentru a fi tratată cum se cuvine. Aici am voit numai să dăm cîteva exemple de felul cum trebuie duse cercetările în această direcție.

